

Такриз

ба автореферати дисертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзуи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» барои дарёфти дараҷаи илми доктори илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ

Хушбахтона, замони соҳибистиқлолии кишварамон барои рушди тамоми соҳаҳо шароитҳои мусоид фароҳам овардааст. Соҳиби мақоми давлатӣ гардидани забони тоҷикӣ на танҳо барои пешрафту инкишофи минбаъдаи ин забон асосҳои ҳуқуқӣ фароҳам овард, балки барои анҷом додани таҳқиқотҳои густурдаи илмӣ дар соҳаи забоншиносии миллӣ заминаи мусоид гузошт. Метавон гуфт, ки маҳз дар ҳамин давра пахлуҳои гуногуни илми забоншиносӣ рушду инкишоф ёфтанд ва аз ҷониби олимону муҳаққиқон забони осори безаволи адибону мутафаккирони барҷастаи тоҷику форс мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Яке аз чунин таҳқиқҳои арзишманд қори илми баанҷомрасонидаи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич мебошад, ки ба пажӯҳиши хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар осори Абдурахмони Ҷомӣ дар мисоли асарҳои «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» бахшида шудааст.

Чунон ки аз мутолиаи автореферат бармеояд, рисола аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, дар муқаддима мубрамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиш, сарчашмаҳои таҳқиқ, наwgониҳои илми таҳқиқ ва дигар матолиби муқаддимотӣ дарҷ гардидааст.

Боби аввали дисертатсия «**Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он**» унвон дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Дар ҳамин боб вуруди калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ба ду давра – тоисломӣ ва баъд аз зуҳури ислом ҷудо карда мешавад. Муҳаққиқ мавқеи истифодаи иқтибосоти арабиро вобаста ба сабабу омилҳо ба давраҳои мухталиф ҷудо намуда, бар он ақида аст, ки истифодаи зиёди иқтибосоти арабӣ баъди асри XI забони осори адибонро ниҳоят мураккаб гардонидаст. Ў менигорад, ки аксарияти адибони тоҷику форси асрҳои XI-XIII ба насри араб тақлид карда, калимаҳои ҳамвазну ҳамқофияи забони арабиро ҳамчун санъати сачъ мавриди истифода қарор додаанд.

Дар зерфасли аввали боби якум қайд мегардад, ки аксарияти вожаҳои форсӣ, ки қабл аз зуҳури ислом ба забони арабӣ ворид

гардидаанд, мафхумхоеро ифода мекунанд, ки ба зиндагию рӯзгори инсоният марбут мебошанд. Масалан, дар соҳаи кишоварзӣ ворид шудани калимаҳои **бӯстон, молик, анбор** ва дар соҳаи тичорат вожаҳои **корвон, данг** дар соҳаи фулузот вожаҳои **фӯлод, кура, фулузот, сандон** аз мисолҳои ҷолиби диққат ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи муҳаққиқ дар асрҳои IX-X қорбурди калима ва ибораҳои арабӣ дар муқоиса бо асрҳои минбаъда хеле кам ба мушоҳида мерасад. Ба ин гуфтаҳо мо шубҳае надорем, зеро осори адибони асрҳои IX-X, махсусан, эҷодиёти устод Рӯдакӣ гувоҳи ин гуфтаҳо мебошад. Ақидаи дигари ҷолиби диққат он аст, ки муҳаққиқ ҳангоми пажӯҳиш исбот намудааст, ки вожаҳои арабиро аксарияти шоирон барои қофияи шеър мувофиқи таъбу завқи худ интихоб намудаанд ва барои мисол замони салтанати Салҷуқиёнро ҳамчун далел ба хонанда пешниҳод кардааст.

Боби дуюми диссертатсия «Хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдуррахмони Ҷомӣ» ном дорад. Дар фаслу зерфаслҳои ин боб масъалаҳои назарии иқтибоси калима, семантикаи иқтибосоти арабӣ, иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафхумҳои диниву ирфонӣ ва нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқ аз ҷумла иқтибосоти арабии асарҳои мавриди таҳқиқи ҳешро аз ҷиҳати дараҷаи ҳазмшавӣ, мансубият ба гурӯҳҳои мухталифи маъноиву ҳиссаҳои нутқ ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Зимни баррасии калимаҳои арабии ифодакунандаи мафхумҳои диниву ирфонӣ муаллиф истифодаи чунин воҳидҳои луғавиро ба мазмуну мундариҷаи асарҳои адиб вобаста медонад ва лексикаи диниву ирфонии асарҳоро дар робита ба хусусиятҳои луғавию семантикиашон ба гурӯҳҳои мухталиф таснифу маънидод кардааст. Махсусан, шарҳу маънидоди калимаҳое, ки принципҳои асосӣ ва умдаи исломо ифода менамоянд ва вожаҳои ифодакунандаи ному сифатҳои Худованд дар ислом ниҳоят ҷолиб мебошанд. Ба муҳаққиқ муяссар гадидааст, ки як гурӯҳ вожаҳои иқтибосии арабиро таҳқиқ намояд, ки ба тарбияи инсонии комил ва ҳадафҳои тасаввуфӣ иртибот доранд. Чунончӣ, калимаҳои **ваҳдат, ирфон, шайх, иршод** ва ғайраҳо. Аз пажӯҳиш аён аст, ки нависанда бо мақсади равшан ифода намудани матлаби худ муродифҳои арабию тоҷикӣ, махсусан вожахоеро, ки мафҳуми Офаридгорро ифода мекунанд, хеле моҳирона истифода кардааст. Аз қабиле **Раб, Ҳақ, Худованди ягона, Парвардигор, Холик, Маъбуд** ва амсоли инҳо.

Муаллиф бар он ақида аст, ки Абдуррахмони Ҷомӣ дар истифодаи калимаҳои зидмаъноии арабию тоҷикӣ маҳорати баланд доштааст. Ҳамин

аст, ки иқтибосоти арабӣ на танҳо аз воситаҳои муҳимми ташаккулдиҳандаи антонимҳои луғавӣ дар асарҳои нависанда, балки баёнгари сатҳи баланди забондонӣ ва маҳорати олии адиб номида шудаанд.

Боби сеюми диссертатсия «Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ» унвон дошта, аз панҷ зерфасл, ки давоми мантикии якдигаранд, иборат мебошад.

Дар фасли аввали ҳамин боб дар хусуси масъалаҳои назариявии калимасозӣ суҳан рафта, фасли дуюм **«Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасвандҳо»** номгузори шудааст. Қайд карда шудааст, ки дар асарҳои Ҷомӣ аз иқтибосоти арабӣ бо пасвандҳои **-гар, -гарӣ, -гор, -ӣ, -гӣ, -истон, -вӣ** калимаҳо сохта шудааст. Дар фасли сеюми боби сеюм мавқеи пешвандҳои **-бар, -бе, -дар, -но, -хам** дар калимасозӣ бо иқтибосоти арабӣ нишон дода шудааст. Фасли чорум ба калимасозии иқтибосоти арабӣ бо ду унсури морфологии забони тоҷикӣ – пешоянду пасояндҳо бахшида шудааст.

Дар фасли панҷуми боби сеюм имконияти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, аз иқтибосоти арабӣ бо роҳи пайвасту тобеъ сохта шудани калимаҳои мураккаб таъкид гардидааст. Дар ин зербоб вожаҳои гирдоварӣ шудаанд, ки ҳар ду чузъашон арабӣ аст ё ин ки як чузъашон арабӣ, чузъи дигарашон тоҷикӣ мебошад. Муаллиф дар ин зерфасл инчунин, калимаҳои арабиро вобаста ба ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ тасниф намуда, ба он ақида аст, ки аксарияти ин калимаҳо дар қолаби исму сифат сохта шудаанд. Аксарияти мисолҳои, ки оварда шудаанд, дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида, имрӯз низ дар қабатҳои мухталифи забони тоҷикӣ қобили истеъмол мебошанд. **Чунончӣ, вожаҳои мураккаби бадсиришт, бадсират, кутахназар, бузургкадр, некӯадаб, бузургхимат, бисёрфире, тезвақт, тезфаҳм** ва ғайра.

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои илмии бадастовардан муҳаққиқ дар 33 банд ҷамъбаст ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии таҳқиқ дарҷ гардидааст.

Умуман, кори илмии Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич таҳқиқоти анҷомёфтаи илмӣ ба ҳисоб меравад. Дар автореферат мазмуну мундариҷаи диссертатсия ба таври мухтасар баён гардидааст. Варианти русии автореферат бо варианти тоҷикии он мувофиқат менамояд. Мақолаву монографияҳои ҷопнамудаи муаллиф, ба мазмуну мундариҷаи диссертатсия мутобиқ мебошанд.

Дар баробари муваффақиятҳои зиёди бадастовардаи муаллиф дар автореферати диссертатсия баъзе камбудию норасоҳои ҷузъӣ низ ба назар мерасад, ки ислоҳи онҳо ба манфиати кор хоҳад буд:

1. Тавсифи умумии кор ниҳоят мухтасар оварда шудааст, ки он бори дигар ба бозбинӣ ниёз дорад.

2. Дар автореферат нақша, схема, гистаграмма ва диаграммаҳо ба мушоҳида намерасад.

3. Хуб мебуд, зерфаслҳои дуҷумла сеюми боби дуҷумла ва сеюму чоруми боби сеюм муттаҳид карда мешуданд.

4. Дар баъзе саҳифаҳои автореферат галатҳои имлоӣ, услубӣ ва аломатҳои китобат ба назар мерасад (с. 5, 16, 23, 24, 29, 34, 38 ва ғ.).

Галатҳои ҷузъии зикргардида ба ҳеҷ вачҳ кимати илмӣ диссертатсияро паст карда наметавонанд, зеро онҳо хусусияти таҳририю ислоҳшавандагӣ дошта, ба мазмуну муҳтавои диссертатсия ва дастовардҳои илмӣ муҳаққиқ таъсири ҷиддӣ намерасонанд.

Таҳқиқоти мавриди назар ба талаботи бандҳои 31-33-и тартиби додани дараҷаи илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021-ум, таҳти № 267 тасдиқ гардидааст, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

**Доктори илми филология, мудири
кафедраи забонҳои Донишкадаи
тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С. Раҳимов**

Шафоатов А. Н.

Таърихи рӯз: 05.12.2022

Суроға: 734053, ш. Душанбе, маҳаллаи
Лучоб, 53, тел.: 224-73-77; факс 224-56-87,
E-mail: mehrpaivand@inbox.ru

Имзои Шафоатов А. Н.-ро тасдиқ

**Сардори шӯъбаи кадрҳои
Донишкадаи тарбияи ҷисмонии
Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов**

Деҳқонова З. Б.